

РОЗДІЛ II. СТОРІНКИ ІСТОРІОГРАФІЇ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА, СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН, ЗАГАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94:355.01(470+571)+(438)«15/16»:930-1(470+571)«18»

Ольга Ковтуненко
(Житомир)

ВІЙСЬКОВЕ ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЇ ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У XVI – першій половині XVII ст.: РОСІЙСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ XIX ст.

У статті аналізуються погляди провідних російських істориків XIX ст. на військово-політичне протистояння Речі Посполитої та Московської держави у XVI – першій половині XVII ст.

Використані порівняльний метод, методи історіографічного аналізу та синтезу.

Констатується, що у проаналізованих працях можна виділити дві основні проблеми, на котрі звертали увагу російські дослідники, – московсько-литовське протистояння XVI ст. під лозунгом «збирання руських земель», претензії московських царів, зокрема Івана IV на королівську корону, та польська агресія проти Московщини на початку XVII ст., обумовлена припиненням династії Рюриковичів та утвердженням нової, що супроводжувалося претензіями польських королів Сигізмунда III та Владислава IV на царський трон. Зроблено висновок, що упродовж XVII ст. Річ Посполита та Московська держава були одними з ключових гравців на карті Східної Європи. Країни мали політичні, воєнні та релігійні конфлікти, однак залишалися конкурентами в геополітичному плані.

Ключові слова: Річ Посполита, Московська держава, історіографія, військово протистояння, наукові дослідження.

Російська історіографія XIX ст. приділила увагу багатьом проблемам російсько-польських стосунків. Це пояснюється у першу чергу міжнародною політичною ситуацією, котра склалася після поділів Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. Уже після першого поділу у 1772 р. країни-учасниці намагалися доказати його правомірність. Під егідою польського короля Станіслава Августа була створена і група польських публіцистів, завданням якої був ідеологічний та науковий захист польських інтересів у свідомості європейського населення. Дискусія, яка розпочалася за таких обставин, отримала назву «війна історичних пер». Це обумовило й інтерес до проблематики польсько-російських відносин у російській історіографії упродовж усього XIX ст. Цей інтерес і надалі підігрівався подіями польського національно-визвольного руху у XIX ст., зокрема повстаннями 1830–1831 рр., 1863–1864 рр. та іншими суспільними подіями.

Із-поміж проблем важливе місце посідала тема військового протистояння Речі Посполитої та Московської держави упродовж XVI–XVIII ст. До неї так чи інакше зверталися майже всі відомі російські історики XIX ст. Для них загалом характерною є монархічна проімперська позиція, переконання у зверхності та перевагах російської православної держави над польсько-католицькою. Військові події другої половини XVI–XVII ст., що пов'язують воєнно-політичну історію двох держав, висвітлені М. Карамзіним, В. Ключевським, Д. Іловайським, П. Мухановим, С. Соловйовим. У працях подано фрагментарне висвітлення подій, лише в деяких з них детально проаналізовано події, зроблено висновки, однак часто суб'єктивного та однобічного характеру.

Детальний аналіз таких поглядів залишається актуальним і сьогодні, зважаючи на сучасні східноєвропейські політичні реалії. Окрім того, окремого історіографічного дослідження цих проблем в сучасній українській історіографії немає. Завданням цієї статті став аналіз поглядів провідних російських істориків військового протистояння між Річчю Посполитою та Російською державою XVI – першої половини XVII ст.

Такі хронологічні рамки обумовлюємо тим, що у пізніший період характер військового протистояння Речі Посполитої і Московської держави змінився, що було спричинено послабленням польсько-литовської держави внаслідок перш за все польсько-козацьких воєн XVII ст., шведського нашестя тощо.

Для розглядуваного хронологічного періоду, тобто XVI – першої половини XVII ст. характерним було два головних аспекти війн Московщини і Речі Посполитої, котрі привертали увагу істориків. Перший – це військова агресія Московщини проти Великого Князівства Литовського у XVI ст. під гаслом «збирання руських земель», претензіями московського царя на польський престол. Характер цього протистояння був суттєво змінений після укладення Люблінської унії, утворення конфедеративної польсько-литовської держави, втягнення у конфлікт Корони Польської. Другий аспект пов'язаний із внутрішньополітичними змінами в Московській державі, зокрема припиненням династії Рюриковичів, так званою «Смутою» і претензіями польського короля на царський трон. Ці проблеми у тій чи іншій мірі знайшли відгук у російській історіографії XIX ст. і потребують історіографічного аналізу у світлі поступу сучасної української історичної науки.

Для країн Східної Європи XVI–XVII ст. було не простим часом в історії. За словами польського історика Ю. Віммера, Річ Посполита у цьому столітті лише тридцять два роки перебувала без війни [17]. Не існує іншої країни, з якою поляки мали б настільки довгий воєнний конфлікт, як з Московською державою. Негативні наслідки мали військові зіткнення Речі Посполитої з Швецією та Пруссією, однак вони не мали кардинального впливу на історію країни. На думку З. Вуйцика, суперництво між Річчю Посполитою та Московською державою вплинуло на розташування сил на міжнародній арені Східної Європи XVII ст., а результатом стало зникнення Польської держави з політичної карти світу більш як на 100 років [18].

У праці М. Карамзіна «История государства Российского» у дев'ятому та десятому томах основна увага приділена історії Московської держави XVI – першої половини XVII ст., і важливе місце серед державних проблем відведено зовнішньополітичним проблемам. Історик вважає, що утворення у 1569 р. Речі Посполитої вплинуло на зовнішню політику Московської держави та зіграло роль у появі періоду Смути.

М. Карамзін наголошував, що московський цар Іван IV намагався здобути й корону польсько-литовської держави: «Царь желал короны Сигизмундовой» [6, с. 71]. Це були ознаки імперської політики московського царського уряду, що знайшло відображення і в титулі царя. Історик О. Погодін коментує це питання так: «Московские государи со времени царствования Ивана Грозного стали называть себя уже не великими князьями, а царями. Московский царь признавал себя равным светскому главе католического мира, императору Римской империи. А это указывало, какую силу у себя чувствовал новый царь» [10, с. 57]. Польська політична еліта не бажала визнавати Івана IV і такої позиції Москви.

Після смерті у 1572 р. останнього з династії Ягеллонів Сигізмунда Августа постало питання польського престолу. Однією з кандидатур був московський цар Іван IV або його син Федір. Бажання бачити на польському престолі Івана VI висловлювала Литва, однак така думка не знайшла підтримки у сеймі. Зайняти польський престол московським царем означало б зміцнити могутність московської влади. Польський сейм пропонував Івану IV визначитися щодо власного бажання отримати владу в Речі Посполитій чи надати таку можливість своєму синові, однак незалежно від рішення царя існували вимоги, котрі висунув сейм щодо обрання короля: «необходимо дать обязательство в ненарушении прав и вольностей шляхетских, при определении границ Иоанн должен был уступить Литве четыре города – Смоленск, Полоцк, Усвяты и Озерище...» [13, с. 624]. Іван IV не був задоволений такими умовами.

Можливість отримати владу у Речі Посполитій видалася після втечі Генріха Валуа. Іван IV знову заявив про свої претензії: «он изъявил желание быть их великим князем или дать им царевича Федора в государи» [6, с. 143]. У 1576 р. Стефан Баторій у Кракові став польським королем. М. Карамзін позитивно описує сходження С. Баторія на трон Речі Посполитої: «усердные к государственному благу поляки не могли желать достойнейшего венценосца... знаменитого разумом и великодушием» [6, с. 144].

Не отримавши корони Речі Посполитої, Іван IV вирішив розпочати військові дії проти неї. У 1577 р. «вступил в Южную Ливонию к удивлению поляков, которые там господствовали, считая себя в мире с Россией. Таким образом началась война Иоаннова с Баторием» [6, с. 150]. Іван IV не оголошував війни, однак московські війська почали займати польські території, цар вимагав територію Лівонії та Курляндії. Умови царя були неприйнятними для польської сторони та за словами М. Карамзіна: «здесь конец наших воинских успехов в Ливонии... Увидели жестокий оборот судьбы, злополучие отечества и стыд царя, увидели, что малодушие свойственно тирану» [6, с. 156]. У даному випадку історик не лише переповідає умови висунуті московською стороною до Речі Посполитої, але й висловлює власне негативне ставлення до особи Івана IV, коли характеризує його принизливими епітетами. Помітне й протиставлення постаті Івана IV, до якого відчувається неприязнь, та С. Баторія, про якого М. Карамзін похвально відгукується. Іван IV визнав перемоги С. Баторія та розцінював його як сильного суперника, тому згоден був піти на поступки у переговорах, однак намагався залишити Лівонію за собою. Примирити дві ворогуючі сторони зголосився римський папа, який «велел славному богослову Антонио Поссевино ехать к Баторию и в Москву для примирения воюющих держав» [11]. С. Соловйов аналізуючи перебіг цих переговорів і даючи характеристику двом правителям, однозначно підкреслює прихильність арбітра А. Поссевіно до С. Баторія.

Зовнішня політика Речі Посполитої, за часів правління в Московській державі Федора Івановича та Б. Годунова, змінилася. М. Карамзін відмічає, що «Стефан Баторий нетерпеливо хотел довершить начатое: возвысит державу свою уничтожением России, мечтая о восстановлении древних границ Витовтовых на берегах Угры» [5, с. 21]. Однак такі плани С. Баторія не здійснилися у зв'язку з відмовою польського сейму фінансувати воєнну кампанію. З огляду на ситуацію С. Баторій намагався підійти до вирішення питання дипломатичними заходами, уклавши унію про престолонаслідування. Її умови передбачали перехід влади до польського короля у разі смерті московського правителя, були ще й територіальні умови, зокрема перехід Сіверщини та Смоленська до польських володінь. М. Карамзін прокоментував цю угоду негативно: «... проект содержал крупные территориальные претензии к Московскому государству, русские послы отказались обсуждать его».

У 1587 р. у Кракові польським королем був коронований шведський принц Сигізмунд III Ваза. Московська держава не бажала допустити союзу Швеції та Речі Посполитої, тому іще до коронування Сигізмунда запропонувала кандидатуру на престол Федора Івановича, про це згадав М. Карамзін у праці «История государства Российского»: «Федору не быть на престоле Ягеллоновом» [5, с. 57].

У кінці XVI ст. ворогуючі держави мали кардинальні розбіжності у внутрішньому устрої. Шляхта і магнати відчували себе владою у Речі Посполитій, у той час як у Московській державі бояри не мали таких вольностей. Річ Посполита одним із завдань вбачала повернення територій, що були втрачені Литвою у XVI ст. та належали Московській державі. До складу Речі Посполитої входили українські та білоруські території, якими мала намір заволодіти Московська держава, адже вважала «Беларусь и Украину как исторически принадлежащее ему наследие древней Руси, как часть державы Рюриковичей, которую Москва была призвана возвратить в общерусское православное лоно» [12, с. 190]. Цар вбачав своїм завданням звільнити український і

білоруський народ від польської залежності, що давало можливість виходу до Чорного моря та відкривало шлях до Західної Європи, де Річ Посполита була перепорою.

У праці «Краткое пособие по русской истории» В. Ключевського описані причини і наслідки періоду смути. Внутрішнє становище держави мало безпосередній вплив на зовнішню політику. В. Ключевський вважає, що припинення династії Рюриковичів, стало причиною зовнішньої інтервенції, у першу чергу з польської сторони, і породило появу самозванців [7, с. 110].

Річ Посполита і Швеція скористались ослабленням держави та зробили спробу інтервенції до російських земель і включення Московського царства до сфери впливу католицької церкви. Лжедмитрій отримав підтримку серед польських магнатів і короля Сигізмунда III. Він прийняв католицизм і пообіцяв зробити католицизм релігією Русі. До обіцянки входили і територіальні питання, зокрема західні землі мали перейти до Речі Посполитої, як такі, що раніше належали до Великого Князівства Литовського.

Річ Посполита брала активну участь у цих подіях. У 1610 р. перемога під Клушином, здобута коронним гетьманом С. Жолкевським, Київським воєводою, призвела до захоплення Кремля польсько-литовським військом. У 1610 р. на московський престол був обраний королевич Владислав Ваза.

В. Ключевський описує цей період як дуже напружений в історії Московської держави, коли вона була втягнута в тяжкі війни з Річчю Посполитою [7, с. 107]. Усе ж Річ Посполита хоч і отримала низку військових перемог, все ж не змогла ними скористатися. Історики вважають, що цивілізаційна різниця, яка вже склалася на початку XVII ст. між Річчю Посполитою і Московською державою, робила неможливим реалізацію унійного проекту з Московщиною. Через це Річ Посполитій лише залишалося боронити свої завоювання, замість того, щоб їх поширювати. Річ Посполита програла той конфлікт із Московщиною перш за все у сфері політичній і цивілізаційній [16, с. 44].

Питання міжнародного визнання російським царем Михайла Романова безпосередньо залежало від внутрішніх протистоянь політичних інтересів у державі. Для утримання державного порядку та зміцнення влади нового царя необхідно було досягти відмови від московського престолу короля Сигізмунда III і його сина Владислава. Відсутність військових дій у період 1614–1617 рр. надало можливість російській стороні зібратися з силами. Зростання могутності Московської держави викликали занепокоєння у польської шляхти. Результатом стали рішення Варшавського сейму 4 липня 1616 р., на якому ухвалили поновити військові дії проти Московської держави та досягти приходу до влади Владислава [8, с. 3].

Д. Іловайський, досліджуючи цей період, констатує деяке заспокоєння та поліпшення ситуації після обрання нового царя. На його думку, після обрання Михайла Романова почався період «сравнительного затишья, наступившего после разрушительных бурь Смутного времени... Собственно только одно событие нарушает ее относительное однообразие и бесцветность – это Смоленская эпопея» [4, с. 5].

У російській історіографії знайшла відображення і участь українських козаків у цих подіях. Так, В. Ключевський пояснював складнощі смутного часу і набігами козаків, які «врывались в его пределы с польскими отрядами». Без польського впливу, на думку автора, не обійшлося. Водночас згадуючи в негативному ключі козацьку та польську сторони, історик ніби виправдовує козаків. «Но казаки, которые приходили в Московское государство с берегов Днепра, Дона и Терека не принадлежали к старому домовитому казачеству. Это были в большинстве недавние гости южнорусских степей, голытьба, т. е. беглые тяглые или нетяглые люди из Московского государства, и теперь возвращавшиеся в отечество, чтобы пограбить». Історик переконаний, що тут першочерговими були лише особисті інтереси таких козаків, а про політичний дисбаланс і розхитування влади Московської держави у них не йшлося. Такою ситуацією скористалися не лише населення в середині країни, але й Річ Посполита [7, с. 106].

Маючи нестабільну ситуацію серед населення, суспільство все ж не розпалося, однак попередній державний порядок був зруйнований. Історик В. Ключевський стверджує, що все ж вдалося врятувати та зберегти єдність у суспільному порядку завдяки етнічному та релігійному факторам. Науковець, описуючи період Смути в Московській державі, згадує про козаків і ляхів, які вторглися на територію держави, чим пробудили в московського населення почуття єдності. Смути розпочалася загибеллю династії, завершилася лише завдяки об'єднанню в єдине суспільство проти козацьких і польських нападників [7, с. 108–109].

Після періоду Смути держава була слабкою для гарантування власної перемоги у війні з Річчю Посполитою. Населення Московської держави не бажало підкорятися вказівкам центральної влади, бо втомилося від безперервних військових конфліктів. На сторону поляків почали переходити деякі боярські та дворянські сім'ї, це були вислови недовіри вищих аристократичних прошарків російського населення [8, с. 17]. Прикладом такої недовіри були скарги воєвод В. Куракіна та І. Бутурліна на боярських дітей, які не з'являлися на службу, не виконували накази [1, с. 151]. Загрозу владі Михайла Романова становили ще й козаки, окрім польської сторони [13, с. 1146].

У той час у Речі Посполитій були інші політичні суперечки, адже окрім Московської держави перебувала у стані війни з Швецією та Османською імперією. Польська шляхта мала намір завершити конфлікт [2, с. 116]. Таким чином обидві сторони були схильні до миру та почали переговори у жовтні 1618 р. та уклали Деуленські домовленості, які не влаштували жодну зі сторін. Не військові дії, але й не мир, що тримало обидві сторони у стані очікування, хто наважиться зробити перший крок.

Основним напрямком зовнішньої політики нової царської династії став антипольський, що пояснювалося комплексом суперечностей між двома державами. Польські правителі не визнавали законність нової династії, що підривало статус Московської держави на міжнародній арені та створювало можливість вторгнення польською стороною.

Хотинська війна, що розпочалася у 1621 р. між Річчю Посполитою та Туреччиною стала результатом непорозумінь і мала затяжний характер. Завдання, яке ставили перед собою турки полягало у втягненні російської сторони до війни, таким чином забезпечити собі кількісну перевагу над поляками. У вересні 1621 р. до Москви була надіслана турецька делегація, для досягнення домовленості щодо виступу проти поляків. Одночасно з цими подіями проти Речі Посполитої виступила Швеція. З огляду на обставини, що склалися Москва розглядала ситуацію, як шанс для перегляду Деуленського перемир'я. Московська держава ще у 1622 р. розірвала дипломатичні стосунки з Річчю Посполитою офіційно, аж до 1634 р. [3, с. 117].

Документ, підписаний у Деуліно, не був мирною угодою, а носив статус перемир'я, що передбачало відновлення воєнних дій після перерви. Московська держава втратила землі, які необхідно було повернути, що і стало її головною метою. Скориставшись смертю Сигізмунда III, Московська держава бажала повернути втрачені землі, однак спроба виявилася невдалою.

Московська держава проводила політику вичікування, доки випаде зручний момент для нападу на Річ Посполиту. Історичні документи засвідчують активні приготування Москви до війни. З європейських країн були найняті на службу до Московської держави офіцери та солдати, зросло виробництво гармат. Почалося надходження зброї західного зразка для піхоти. Станом на 1629 р. вже не вистачало місць для розміщення людей, які перебували на службі [1, с. 253]. У 1630 р. видано указ, за яким усі безземельні дворяни направлялися на військове навчання. Одночасно з тактичною підготовкою формували склади на українській території з військовими запасами [1, с. 300]. У 1631 р. держава завершувала формування армії та поповнювала казну [4, с. 54]. Смоленська війна була розпочата 1632 р., коли Земські збори постановили розпочати військові дії

проти Речі Посполитої, встановивши податки на підтримку війни. Таким чином Москва скористалася політичним становищем безкоролів'я та розірвала Деулинське перемир'я.

Період безкоролів'я закінчився сходженням на польський престол Владислава IV, який одночасно ставав і московським правителем. Новий правитель одразу допоміг Смоленську, відправивши військо. Допоміг Речі Посполитій Кримський хан, який спустошував околиці Московської держави. На допомогу Москві ніхто не зголосився, адже ні Туреччина, ні Швеція не допомогли вступом у війну. У 1633 р. російські війська під Смоленськом були знесені. Московські полковники змушені капітулювати, визнавши свою поразку перед Владиславом. Місто, що становило мету Москви – Смоленськ, залишилося за Річчю Посполитою. Було підписано Поляновський мир у 1634 р., який засвідчив перевагу Речі Посполитої над Московською державою. Усі раніше завойовані території залишилися за польською державою. Річ Посполита пішла на поступки, відмовившись від претензій на російський престол Владиславом IV [13, с. 1134].

Укладений у 1634 р. Поляновський договір став результатом Смоленської війни. Досягненням для московської сторони стала відмова польського короля Владислава від претензій на московський престол. Війна закінчилася не найкращим чином для Московської держави, однак одне із завдань було виконано, а саме укріплення царської влади та підвищення авторитету на міжнародній арені. Період зовнішньополітичної ізоляції 1618–1632 рр., викликаний Смутою, закінчився.

Поляновський договір діяв 20 років, хоча укладався «навіки». Підготовка до наступної спроби повернення земель була кращою. Московська держава зробила висновки, з огляду на неспроможність Речі Посполитої придушити козацькі повстання. Із середини XVII ст. почався новий етап у польсько-московському протистоянні, в силу вступили нові політичні фактори, коли третьою у цьому конфлікті стала українська сторона. Політична влада Речі Посполитої у різні періоди мала неоднаковий рівень сили та впевненості. Її історію можна умовно розділити на період від підписання Люблінської унії, коли держава мала внутрішню силу і могла протистояти зовнішнім небезпекам і період, який розпочався з воєнних поразок завданих Б. Хмельницьким і вторгнення Швеції у 1660 р., що зрештою призвело до поділів Польщі.

Причини польсько-московських конфліктів аналізуються багатьма істориками. Різні точки зору не є взаємовиключними та мають право на співіснування. Одна з версій полягає у тому, що існувало політичне змагання за першість у Східній Європі. Помітне місце займає версія конфронтації між західною та східною гілками християнства. Окрім релігійного конфлікту називають варіант етнічного протистояння, причини неприязні між росіянами і поляками, котра мала вияв у XIX–XX ст. можуть корінитися у XVI–XVII ст. Не останню роль відігравали і взаємні династичні претензії, як польських королів так і московських царів, на трон сусідньої держави. Паралельно з воєнними та політичними подіями в Московській державі та в Речі Посполитій відбувається формування негативного образу сусіда.

Упродовж XVII ст. Річ Посполита та Московська держава були одними з ключових гравців на карті Східної Європи. Країни мали політичні, воєнні та релігійні конфлікти, однак залишалися сильними конкурентами в геополітичному плані. Перспективним вбачається подальше дослідження поглядів російських істориків на розвиток польсько-російського протистояння в наступні історичні періоди.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Акты Московского государства в 3 т. / под ред. Н. Попова. Санкт-Петербург, 1890. Т. 1. Разрядный приказ. 802 с.
2. Архив Юго-Западной России в 34 т. Киев, 1861. Ч. II. Т. 1. 593 с.
3. Бантиш-Каменский Н. Обзор внешних сношений России (по 1800 г.) в 3 ч. Москва, 1897. Ч. 3. 329 с.

4. Иловайский Д. История России в 5 т. Москва: Типография М.Г. Молчанова, 1894. Т. 4. 732 с.
5. Карамзин Н. История государства Российского. Санкт-Петербург: Типография Н. Греча, 1824. Т. 10. 460 с.
6. Карамзин Н. История государства Российского. Москва: Книга, 1988. Т. 9. Кн. 3. 732 с.
7. Ключевский В. Краткое пособие по Русской истории. Москва, 1906. 196 с.
8. Муханов П. Подлинные свидетельства о взаимных отношениях России и Польши преимущественно во время самозванцев. Москва, 1834. 296 с.
9. Наумов Е. Внешняя политика России в XVII в.: на пороге «общей» Европы // Новый исторический вестник. 2001. № 4. С. 191–209.
10. Погодин А. История Польши. Москва: Монолит – Евролиния – Традиция, 2002. 305 с.
11. Поссевино А. Исторические сочинения о России XVI в. Москва: Издательство МГУ, 1983. 272 с.
12. Похлебкин В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах, фактах. Москва, 1992. Кн. 1. 283 с.
13. Соловьев С. История России с древнейших времен. Санкт-Петербург: Товарищество «Общественная польза», 1896. Кн. 2. Т. 6–10. 1726 с.
14. Устрялов Н. Русская история. Санкт-Петербург: Типография экспедиции заготовления государственных бумаг, 1839. Ч. 1–2. 364 с.
15. Форстен Г. Записки историко-филологического факультета Императорского С.-Петербургского университета. Балтийский вопрос в XVI и XVII столетиях (1544–1648): Том II. Борьба Швеции с Польшей и Габсбургским домом (30-летняя война). Санкт-Петербург: Типография В.С. Балашева и Ко. 1894. 632 с.
16. Ярмошик І. Листи Станіслава Жолкевського як джерело до історії українського козацтва на зламі XVI–XVII ст. // Славістична збірка. Вип. II. Київ, 2016. С. 43–52.
17. Wimmer J. Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku. Warszawa: Wydawnictwo ministerstwa obrony narodowej, 1965. 193 s.
18. Wójcik Z. Zmiana w układzie sił politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w drugiej połowie XVII wieku // Kwartalnik Historyczny. 1960. R. 67, nr. 1. S. 25–57.

REFERENCES

1. Akty Moskovskogo gosudarstva v 3 t. / pod red. N. Popova. Sankt-Peterburg, 1890. T. 1. Razryadnyy prikaz. 802 s.
2. Arkhiv Yugo-Zapadnoy Rossii v 34 t. Kiev, 1861. Ch. II. T. 1. 593 s.
3. Bantish-Kamenskiy N. Obzor vneshnikh snosheniy Rossii (po 1800 g.) v 3 ch. Moskva, 1897. Ch. 3. 329 s.
4. Povayskiy D. Istoriya Rossii v 5 t. Moskva: Tipografiya M.G. Molchanova, 1894. T. 4. 732 s.
5. Karamzin N. Istoriya gosudarstva Rossiyskogo. Sankt-Peterburg: Tipografiya N. Grecha, 1824. T. 10. 460 s.
6. Karamzin N. Istoriya gosudarstva Rossiyskogo. Moskva: Kniga, 1988. T. 9. Kn. 3. 732 s.
7. Klyuchevskiy V. Kratkoe posobie po Russkoy istorii. Moskva, 1906. 196 s.
8. Mukhanov P. Podlinnyye svidetelstva o vzaimnykh otnosheniyakh Rossii i Polshi preimushchestvenno vo vremya samozvantsev. Moskva, 1834. 296 s.
9. Naumov E. Vneshnyaya politika Rossii v XVII v.: na poroge «obshchey» Evropy // Novyy istoricheskiy vestnik. 2001. № 4. S. 191–209.
10. Pogodin A. Istoriya Polshi. Moskva: Monolit – Evroliniya – Traditsiya, 2002. 305 s.
11. Possevino A. Istoricheskie sochineniya o Rossii XVI v. Moskva: Izdatelstvo MGU, 1983. 272 s.
12. Pokhlebin V. Vneshnyaya politika Rusi, Rossii i SSSR za 1000 let v imenakh, datakh, faktakh. Moskva, 1992. Kn. 1. 283 s.
13. Solovyev S. Istoriya Rossii s drevneyshikh vremen. Sankt-Peterburg : Tovarishchestvo «Obshchestvennaya polza», 1896. Kn. 2. T. 6–10. 1726 s.
14. Ustryalov N. Russkaya istoriya. Sankt-Peterburg: Tipografiya ekspeditsii zagotovleniya gosudarstvennykh bumag, 1839. Ch. 1–2. 364 s.
15. Forsten G. Zapiski istoriko-filologicheskogo fakulteta Imperatorskogo S.-Peterburgskogo universiteta. Baltiyskiy vopros v XVI i XVII stoletiyakh (1544–1648): Tom II. Borba Shvetsii s

Polshey i Gabsburgskim domom (30-letnyaya vojna). Sankt-Peterburg: Tipografiya V.S. Balasheva i Ko. 1894. 632 s.

16. Yarmoshyk I. Lysty Stanislava Zholkyevskoho yak dzherelo do istoriyi ukrayinskoho kozatstva na zlami XVI–XVII st. // Slavistychna zbirka. Vyp. II. Kyiv, 2016. S. 43–52.

17. Wimmer J. Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku. Warszawa: Wydawnictwo ministerstwa obrony narodowej, 1965. 193 s.

18. Wójcik Z. Zmiana w układzie sil politycznych w Europie Srodkowo-Wschodniej w drugiej połowie XVII wieku // Kwartalnik Historyczny. 1960. R. 67, nr. 1. S. 25–57.

Kovtunen O. Military confrontation between Russia and Rech Pospolita in XVI-first half of XVII centuries: Russian historiography of the XIX century.

The main aim of the article is to analyze different approaches of the prominent Russian historians of the XIX century in assessing the historical significance of the confrontation between the Moscow state and Rech Pospolita in XVI–XVII centuries.

A comparative method, historiographical methods of analysis and synthesis are used.

It is noted that the in analyzed works are two main problems, which Russian researchers paid attention on, – Moscow-Lithuanian opposition in the XVI century under the slogan of «gathering Russian lands», claims of Moscow tsars, especially Ivan IV on the royal crown and Polish aggression against Moscovshchyna in the early XVII century, caused by the termination of the Rurik dynasty and the approval of new one, accompanied with claims of Polish Kings Sigismund III and Władysław IV on the royal throne. It was concluded that during the XVII century Rech Pospolita and Moscow state were among the key players on the European map. Countries had political, military and religious conflicts, but remained competitors in geopolitical terms.

Keywords: Rech Pospolita, Moscow state, historiography, military confrontation, research.

Одержано 30.03.2017.

УДК 94(477+438) «19/20»

Юлія Коначівська
(Житомир)

ЛИСТОПАДОВЕ ПОВСТАННЯ 1830–1831 рр. НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ XIX – початку XX ст.

Метою статті є аналіз історичної літератури XIX – початку XX ст., у якій відображено події Листопадового повстання на Правобережній Україні. Основним завданням було зосередження уваги на подіях участі населення Правобережної України в польських визвольних змаганнях.

Застосовано порівняльний метод та методи історіографічного аналізу й синтезу.

Зроблено висновок, що автори, в основному, вказують на те, що на даній території брала участь значна кількість місцевого населення. Лише деякі відзначають незначну підтримку повстанців місцевими жителями. Існують розбіжності в думках авторів про участь у даному повстанні населення не польського походження. Дослідники вважають, що основну роль у розгортанні повстання на Правобережній Україні зіграла польська шляхта і католицьке духовенство, натомість православне духовенство вело активну протидію проти нього, допомагаючи царським військам. Про участь селянства їх думка є неоднозначною: одні вказують на його байдужість, інші – на ворожість, деякі – на активну підтримку.

Ключові слова: Листопадове повстання 1830–1831 рр., Правобережна Україна, історична література.

Повстання 1830–1831 рр. стало помітною подією у визвольному русі польського народу. Його передумови, перебіг, поразка знайшли відображення у багатьох мемуарних творах, історичних дослідженнях безпосередньо в 1830 рр. та в наступні періоди.